

Богдан Патрисяк

кандидат історичних наук,
заступник генерального директора
з наукової та фондової роботи,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
b_patrylak@ukr.net

Bohdan Patryliak

PhD in History sciences, Deputy director General for research and collection work,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

СТРІЛЕЦЬКА ЗБРОЯ ДОБИ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РР. У ЗІБРАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

SMALL ARMS FROM THE PERIOD OF THE UKRAINIAN WAR OF INDEPENDENCE (1917– 1921) FROM THE NMUH COLLECTION

Анотація

У статті проаналізовано склад колекції стрілецької зброї НМІУ кінця XIX – початку XX ст. на предмет наявності озброєнь періоду Першої світової війни. Українські армії доби Української революції 1917–1921 рр. використовували здебільшого російське, німецьке та австро-угорське озброєння. Виявлено, що в колекції фондової групи зберігання НМІУ “Зброя та військово-спорядження” міститься значна кількість зразків вогнепальної зброї, які могли використовувати учасники різних військових формувань періоду національно-визвольних змагань. Ці музейні предмети можуть посісти місце в оновленій експозиції, присвяченій Українській революції, активно використовуватись для створення виставок, присвячених цьому періоду української історії.

Ключові слова: Українська революція, стрілецька зброя, Армія УНР, Українська Галицька армія

Summary

The content of the small arms collection (late 19th – early 20th century) from the National Museum of Ukrainian History (NMUH) was analyzed with the purpose of determination of weaponry from the times of World War One. Ukrainian armies at the period of Ukrainian War of Independence (1917–1921) predominantly exploited Russian, German, and Austro-Hungarian armaments. It was uncovered, that in the museum collection “Weapons and Munitions” appeared numerous examples of small arms, which could have been used by participants of different military units from the period of the Ukrainian War of Independence. These museum objects could take place in the renewed exposition, which should tell about the Ukrainian War of Independence. In addition, they could be frequently displayed at exhibitions devoted to the same historical period.

Keywords: Ukrainian War of Independence, Small arms, Ukrainian People’s Army, Ukrainian Galician Army

У 2017 р. минає 100 років від початку Української революції 1917–1921 рр. Українські музеї, виконуючи соціальні функції насамперед завдяки побудові нових змістовних та видовищ-

них експозицій, покликані сприяти підвищенню суспільного інтересу до національної історії, популяризувати історичні знання, сприяти естетичному, моральному та патріотичному вихованню.

Розкриваючи непрості сторінки історії визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. за допомогою музейної експозиції, науковці-експозиціонери зіштовхуються із браком атрактивних оригінальних експонатів. На жаль, через багаторічний ідеологічний пресинг у СРСР, намагання стерти із суспільної пам'яті свідчення про національно-визвольну боротьбу нині збереглося не так багато цінних артефактів доби Української революції. Попри те, що в колекції НМІУ знаходяться справжні реліквії періоду визвольних змагань, чи не найяскравішим експонатом діючої експозиції є тачанка, яка у відвідувачів асоціюється передусім із анархістським рухом Нестора Махна.

Зазвичай значну увагу відвідувачів музеїв привертають уніформа та озброєння. Через нестачу оригінальних експонатів уніформа українських збройних формувань представлена в українських музеях здебільшого у вигляді історичних реконструкцій (це, зокрема, стосується і відділу НМІУ – Музею Української революції 1917–1921 рр., розташованого в колишньому приміщенні Української Центральної Ради). Щодо зброї, то НМІУ володіє багатим її зібранням.

За відсутності в українських землях тривалої місцевої традиції зброярства (через бездержавний статус руського, а згодом – українського народу), вітчизняні мілітарні формування послуговувалися здебільшого “імпортною” зброєю. Якщо висловитись точніше – вітчизняна зброярська традиція була частиною зброярських традицій державних утворень, що існували в сучасних українських землях. Тому озброєння давньоруських дружинників часто представлене в музеях озброєннями скандинавського типу, а експозиції, присвячені козацькій добі, прикрашають польські, угорські, турецькі та перські взірці озброєнь.

Учасники національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. використовували зброю, яка широко застосовувалася під час Першої світової війни. Це здебільшого російські, австро-угорські та німецькі зразки озброєнь. Зрозуміло, що австро-угорською зброєю у період Першої світової війни послуговувалися Українські січові стрільці. Після падіння Австро-Угорської імперії австро-угорська зброя широко використовувалася переважно Українською Галицькою армією. Армії УНР та Української Держави використовували здебільшого російську, рідше німецьку, австро-угорську, французьку, американську стрілецьку зброю.

Фото 1. Гвинтівка системи “Мосін”. НМІУ, 3–771.

Аналіз матеріалів фондової групи зберігання НМІУ “Зброя та військово спорядження” засвідчив наявність багатьох музейних предметів, які можуть позиціонуватися як зразки озброєнь українських армій доби визвольних змагань і можуть використовуватися в експозиції музею. Проте ширше представлення зброї доби визвольних змагань 1917–1921 рр. в експозиціях музеїв потребує подолання деяких стереотипів, про що йтиметься далі.

Слід також зауважити, що зразки озброєнь періоду Першої світової війни та визвольних змагань в колекції НМІУ є малодослідженими і практично не увійшли до альбому НМІУ “Колекція зброї та військового спорядження”, який побачив світ у 2011 р.¹

Мабуть, найпоширенішим зразком стрілецької зброї, найкраще представленим у фондах та експозиції НМІУ та, очевидно, багатьох інших музеїв України, є гвинтівка системи “Мосін” зразка 1891–1910 рр. калібру 7,62 мм (З–864-771, З–925, З–1015, З–726, З–727). Ця гвинтівка у різних варіаціях стала найпоширенішою стрілецькою зброєю Армії УНР². Хоча вона могла бути і на озброєнні спочатку УСС, а пізніше УГА як трофейна зброя³ (Фото 1, Фото 2).

Фото 2. Вояки Синьожупанної дивізії озброєні гвинтівками системи “Мосін”. Світлина 1918 р.

Австро-угорська магазинна гвинтівка системи “Steyr Mannlicher–M1895” (“Штайр-Манліхер–M1895”) калібру 8 мм під час Першої світової війни перебувала на озброєнні УСС, а після створення УГА стала основною її зброєю⁴. В колекції НМІУ є гвинтівка “Штайр-Манліхер–M1895” випуску 1898 р.⁵, прийнята за актом № 843 від 18.02.1955 р. Цікаве її походження – гвинтівка знайдена у Красному ставку під час будівництва московського метрополітену в жовтні 1934 р. (станція “Краснопрудская”)⁶. Гвинтівка була реставрована кустарним способом – пофарбована чорною фарбою. Найімовірніше, гвинтівка потрапила до Москви як трофейна під час Першої світової війни або пізніших подій Російської революції та громадянської війни в Росії (Фото 3, Фото 4).

¹ Колекція зброї та військового спорядження: альбом / Упоряд. Т. М. Радієвської та ін.; вступ. ст. С. В. Діденка, О. В. Шевченко; фотозйомка Д. В. Клочка; Нац. музей історії України. – К.: Мистецтво, 2011. – 63 с.

² Штик Т. Техніка і зброя доби визвольних змагань // Пам’ятки України. – 2001. – № 1–2 – С. 78; Історія українського війська. / За заг. ред. В. Павлова. – Х.: КК “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. – С. 295.

³ Стрілецьке озброєння УСС [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://ycc.milua.org/arms.html> (дата звернення: 29.11.2016). – Назва з екрана.

⁴ Історія українського війська... – С. 285; Стрілецьке озброєння УСС...; Штик Т. Вказ.пр. – С. 78.

⁵ НМІУ. – Фонди. – З–771.

⁶ НМІУ. – Інвентарна книга фондової групи “Зброя”. – Т. 2. – С. 23.

Фото 3. Австро-угорська гвинтівка “Mannlicher”. НМІУ, 3–815.

Фото 4. Невідомий січовий стрілець, озброєний гвинтівкою “Mannlicher”. Світлина періоду Першої світової війни

В колекції НМІУ, окрім гвинтівки, представлений карабін “Mannlicher”⁷. Він був створений у 1890 р. на базі 8-міліметрової гвинтівки для озброєння кавалерії Австро-Угорщини⁸. В інвентарній книзі НМІУ карабін помилково атрибутований як “Гвинтівка німецька «Бруг» № 4186 вип. 1917 р.”, і згідно з інвентарною книгою був переданий до музею з виставки “Партизани України” в 1951 р. як трофейна зброя⁹. Після додаткового дослідження виявилось, що карабін із колекції НМІУ не австро-угорського, а нідерландського походження. Він випущений у 1917 р. за ліцензією нідерландською фірмою Nembbrug¹⁰. Ймовірно, він використовувався німецькими збройними формуваннями часів Другої світової війни після захоплення нацист-

⁷ НМІУ. – Фонди. – 3–903.

⁸ Стрілецьке озброєння УСС...; Штик Т. Вказ. пр. – С. 78.

⁹ НМІУ. – Інвентарна книга фондової групи “Зброя”. – Т. 2. – С. 40.

¹⁰ Енциклопедія вооруження “Мир оружия”. Иллюстрации магазинных винтовок [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://weapons-world.ru/books/item/f00/s00/z00000006/st009.shtml> (дата обращения: 27.11.2016). – Название с экрана.

ською Німеччиною Нідерландів і став трофеем радянських партизанів¹¹. Від австро-угорських аналогів нідерландський карабін відрізняється формою прикладу та калібром (Фото 5).

Фото 5. Нідерландський карабін “Mannlicher M1895”. НМІУ, 3–903.

На озброєнні УСС була також певна кількість німецьких гвинтівок системи “Маузер” зразка 1898 р. (“Mauser Gewehr 98”) калібру 7,92 мм, (3–879, 3–909, 3–1019, 3–1061)¹². Ці гвинтівки перебували також на озброєнні армії УНР¹³. Вони залишились українським воякам у спадок від царської армії, яка використовувала трофейні німецькі та австро-угорські гвинтівки через нестачу стрілецької зброї під час Першої світової війни¹⁴ (Фото 6).

Фото 6. Німецька гвинтівка системи “Mauser”. НМІУ, 3–1061.

Барабанна стрілецька зброя періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр. в колекції НМІУ представлена передусім револьверами системи “Наган” калібру 7,62 мм (семизарядний револьвер, розроблений у 1895 р. братами Емілем та Леоном Наганами для Російської імперії¹⁵), зокрема інв. № 3–763 1919 р. випуску. Цей револьвер у експозиціях українських музеїв часто позиціонується як зброя чекістів (у діючій експозиції НМІУ він двічі використаний у більшовицькому контексті), а, між тим, він був найпоширенішим револьвером в українському війську¹⁶. Ймовірно, цей револьвер у експозиціях українських музеїв може атрибутуватись по-новому (Фото 7).

¹¹ Dutch Mannlicher [El. resource]. – Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Mannlicher (last access: 01.12.2016). – Title from the screen.

¹² Стрілецьке озброєння УСС...

¹³ Штик Т. Вказ. пр. – С. 78.; Історія українського війська... – С. 309.

¹⁴ Жук А. Б. Енциклопедія стрелкового озброєння: револьвери, пістолети, винтовки, пістолети-пулемети, автомати. – М.: АСТ, Воениздат, 2002. – С. 587.

¹⁵ Наган [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://weaponplace.ru/nagan.php> (дата обращения 27.11.2016). – Название с экрана.

¹⁶ Штик Т. Вказ. пр. – С. 74.

Фото 7. Револьвер системи “Наган”. НМІУ, 3–763.

Основним видом вогнепальної ручної зброї УГА був австро-угорський восьмизарядний пістолет системи “Steyr M1912” (“Штайр M1912”) калібру 8 мм.¹⁷ Цей зразок випуску 1916 р. також представлений у колекції НМІУ¹⁸. Він може стати експонатом розділу, присвяченому ЗУНР та УГА, постійно діючої експозиції музею (Фото 8).

Фото 8. Австро-угорський пістолет “Steyr M1912”. НМІУ, 3–758.

Українське військо також використовувало німецький восьмизарядний пістолет системи “Parabellum” (Пістолет Люгера, “Luger P08”) калібру 9 мм¹⁹. Кілька його екземплярів представлені в колекції НМІУ, зокрема № 9071 випуску 1917 р.²⁰ Цей пістолет є артилерійським варіантом пістолета Люгера. Він був прийнятий на озброєння в 1913 р. військовими частинами Пруссії, Саксонії та Вюртемберга. Це пістолет-карабін із дерев'яною кобурою-прикладом. Від попередніх моделей відрізняється 200-міліметровим дулом. У 1917 р. інженером Леєром до нього був розроблений 32-патронний дисковий магазин²¹ (Фото 9).

Фото 9. Німецький пістолет “Parabellum” (артилерійська модель пістолета Люгера, Lange Pistole 08) 1917 р. випуску. НМІУ, 3–525.

Німецький самозарядний пістолет системи “Маузер К96” (“Mauser C96”) широко використовувався у період визвольних змагань як легкий карабін з приставною кобурою. Пістолет на

¹⁷ Штик Т. Вказ. пр. – С. 75.; Історія українського війська... – С. 317.

¹⁸ НМІУ. – Фонди. – 3–758.

¹⁹ Штик Т. Вказ. пр. – С. 75.

²⁰ НМІУ. – Фонди. – 3–525; НМІУ. – Інвентарна книга фондової групи “Зброя”. – Т. 1. – С. 157.

²¹ Пістолет LP.08 / Lange Pistole 08 / P.17 / Artillery Luger (Германія). Стрелкове оружие и боеприпасы [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.armoury-online.ru/articles/pistols/germany/LP08/> (дата обращения: 27.11.2016). – Название с экрана.

пострадянському просторі передовсім асоціюється з радянським ДПУ–НКВС. Він надійшов до військ УНР з Німеччини²². Цей пістолет представлений у колекції НМІУ кількома одиницями (З–484, З–1409, З–1682) (Фото 10).

Фото 10. Німецький десятизарядний пістолет системи “Mauser”. НМІУ, З–1682.

В колекції НМІУ також представлений “екзотичніший” німецький дев’ятизарядний малогабаритний пістолет системи “Mauser” (М1910/14) зразка 1914 рр.²³, який також використовувався учасниками визвольних змагань 1917–1921 рр.²⁴ (Фото 11).

Фото 11. Німецький малогабаритний пістолет системи “Mauser” (М1910/14). НМІУ, З–484.

Оновлення експозицій українських музеїв, присвячених історії України ХХ ст. передбачає нове позиціонування частини музейних предметів. Завданням українських музеїв на сучасному етапі є пробудження інтересу відвідувачів до найважливіших етапів вітчизняної історії, максимальне унаочнення основних етапів українського державотворення. Кілька періодів збройної боротьби за незалежність України у ХХ ст. стали найяскравішими моментами новітньої вітчизняної історії. Цеглинками у підмурівок української державності правили фрагменти руїн інших державних, передовсім імперських утворень. Такими фрагментами можна вважати і зразки озброєнь різних держав, зокрема імперій, якими послуговувалися борці за незалежність України. Зрештою, ширше експонування зразків озброєнь періоду Першої світової війни та подій, що розгорталися услід за нею в контексті саме Української Революції 1917–1921 рр., покликане, окрім іншого, привернути інтерес відвідувачів завдяки збільшенню кількості атрактивних експонатів у експозиції музею.

²² Штик Т. Вказ. пр. – С. 75.

²³ НМІУ. – Фонди. – З–484.

²⁴ Штик Т. Вказ. пр. – С. 75.